

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС. РОДИ ЛІТЕРАТУРИ (ЕПОС, ЛІРИКА, ДРАМА), ЇХНІ ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ

ВСТУПНИЙ УРОК ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, 8 КЛАС

Валентина СНЕГІРЬОВА, старший науковий співробітник Інституту педагогіки
Національної академії педагогічних наук України, головний редактор журналу, м. Київ
Лідія СИМАКОВА, кандидат педагогічних наук, м. Київ

Перший урок у 8 класі можна розпочати з короткого вступного слова вчителя, наприклад: «У цьому навчальному році в курсі зарубіжної літератури ви ознайомитеся зі священними текстами світової культури – Ведами, Біблією, Кораном; прочитаєте величні і хвилюючі сторінки античних авторів – Гомера, Есхіла, Горация, Вергілія, Овідія та ін.; долучитеся до середньовічного епосу та лірики; зустрінетеся з літературними героями, про яких уже чули або бачили їх на сцені чи в кіно, – Ромео і Джульєттою, Дон Кіхотом, Журденом; із задоволенням погортаєте сторінки повісті-казки «Маленький принц» Антуана де Сент-Екзюпері, яку, можливо, уже читали; дізнаєтеся про сучасних письменників та їхні твори.

Ви подорослішали і, напевно, почали перейматися проблемами власного культурного росту, бажаєте вивчати класичну і сучасну літературу, мати власне судження про той чи інший літературний твір як мистецьке явище, бути в курсі сучасних підходів до читання і тлумачення художньої літератури. Письменники і поети, які також були або є читачами, охоче поділяться з вами власним читацьким досвідом, допоможуть спрямувати ваше читання і розуміння художнього твору шляхом, яким пройшли самі».

Далі можна зробити **презентацію «Письменник і читач»**, залучивши портрети авторів і їхні висловлювання про книжку, читання та письменницьку працю:

«Вважаю, що немає такого письменника, у якого ніколи не виникало б питання: як я виглядатиму в очах читачів через сто років?.. Трапляються хвилини, коли поглянувши на щойно написане мною слово чи речення, я раптом ... бачу схилене над ними обличчя читача 2038 року», – зізнавався сербський письменник Іво Андрич (1892–1975). Усвідомлюючи свою величезну відповідальність перед читачами, він звертався до письменників із закликом: «Не забувайте, що ви – провісник істини, тобто дійсності. Вашими вустами промовляє величезна людська правда».

Це твердження Іво Андрича поділяє американський письменник Джон Чівер (1912–1982). Наголошуючи на нерозривному зв'язку автора й

читача, він писав: «Художня література – наш найпотаємніший і найдієвіший засіб спілкування. Це справді єдиний спосіб обговорити сам на сам глибинні наші клопоти: самотність, любов, тривогу, турботу, страх ... Візьміть книжку будь-кого з моїх колег, і ви переконаєтеся, що у нього є що сказати вам. У нас немає рівня спілкування, рівноцінного художній літературі.

Письменництво належить до тих рідкісних речей у житті, які неможливо робити наодинці. Література більше нагадує діалог, ніж проповідь чи лекцію. Коли я пишу, то напевне розраховую на інтелегентного¹ читача, котрий оцінить те, що я заніс на папір.

Усе це стало очевидним для мене з віком. Я постійно пам'ятаю про мого читача, я увесь час запитую себе: «Чи важливо те, що я хочу сказати? Чи важливо це людям, які будуть читати мої книжки?» Письменник завжди задумується над питанням: «Чи цікаво це?»

Читачі – єдина публіка, яку не можна визначити за допомогою комп'ютерів або опитувань громадської думки... Я ж зацікавлений в читачеві інтелегентному, начитаному, у якому б куточку землі він не жив. Я хочу розділити з цим читачем трепет самого життя...».

Про те, яку величезну працю вкладає письменник у свій твір, сподіваючись на відповідну реакцію читачів, чудово сказав французький письменник Андре Моруа (1885–1967). Він зазначав: «Письменник вкладає в свої твори все краще, що в ньому є. Жива його мова, якою б блискучою вона не була, не залишається з нами, але таємниці книжки можна осягати без кінця. І головне, дружнє ставлення до книжки буде без ревностів поділятися мільйонами людей в усіх країнах світу. Бальзак, Діккенс, Толстой, Сервантес, Гете, Данте дивним чином поєднують людей, здавалося б, у всьому протилежних.

Книжка дає можливість людині піднятися над собою. Адже ні в кого з нас немає такого особистого досвіду, який дав би змогу добре розуміти не тільки інших, а й навіть самого себе...

¹ Тут і далі у виносках подано слова, з якими варто виконати словникову роботу. *Інтелегентний* – освічений, культурний; властивий інтелегентіві.

Нас ранять несправедливість і труднощі життя. З книжок ми дізнаємося, що й інші, зокрема великі люди, так само страждали і шукали, як і ми. Книжки – це відкриті двері до інших душ й інших народів».

Література і культура (матеріал для розповіді вчителя). Тему й епіграф до неї спроектовано на екран.

*Якщо ми мислимо про Культуру,
це вже означає – ми мислимо і про Красу,
і про Книжку як про творіння прекрасне.*

Микола Періх²

Культура, культурна спадщина, культурна людина – ці поняття постійно присутні в сучасному житті.

Слово «культура» (від лат. *cultura* – оброблення, виховання, освіта, розвиток) вживається для позначення рівня розвитку суспільства, творчих сил народів різних націй, народностей у різні історичні епохи – від глибокої давнини до сучасності. Це поняття містить у собі всі досягнення в матеріальній та духовній сферах життя людей: створення машин, споруд, результати пізнання, твори мистецтва, норми моралі і права тощо.

«Два відкриття розуму людського стали першоосновою будь-якого руху на землі; рух у просторі став можливим завдяки винаходу... колеса, рух духовний – завдяки винаходу писемності. І подібно до того, як колесо в послідовно вдосконалених формах – у русі паровоза, ривку автомобіля, шаленому обертанні пропелера – подолало земне тяжіння, так і писемність пройшла довгий шлях від папірусового сувою, від листа до книжки». Цей вислів належить відомому австрійському письменнику Стефану Цвейгу (1881–1942).

Замислюючись над ним, наголосимо також і на тому, що впродовж багатьох століть завдяки технічним досягненням змінювалося життя людини. Поступово з возів і карет люди пересідали в автомобілі, поїзди й океанські лайнери. І в наш час із кожним роком з'являються все нові й нові надсучасні засоби пересування; людина давно освоїла космос і продовжує його досліджувати. Порівняно з технічним прогресом, де нове незмінно витісняє старе, у світі духовного життя культурні цінності, зокрема видатні твори художньої літератури, не змінюють один одного, а приєднуючись до старих, збільшують їхню значущість для сьогодення.

Люди всього світу протягом століть знову і знову звертаються до видатних творів літератури, черпаючи з них приклади прояву висоти

людського духу, справедливості, любові, співчуття і милосердя – усього того, що є загальнолюдськими духовно-моральними цінностями. Завдяки цьому література має дивовижну властивість зближувати читачів різних країн, які проявляють незмінний інтерес до життя інших народів, часто віддалених від них у часі і просторі.

Це підтверджують і покоління дорослих та юних громадян України, які досі полюбляють і зачитуються творами Вільяма Шекспіра, Мігеля де Сервантеса, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Жуля Верна, Джека Лондона та ін. «Там, де є книжка, – стверджує Стефан Цвейг, – людина вже не залишається наодинці з собою, в чотирьох стінах свого кругозору; вона долучається до всіх звершень минулого і сьогодення, до думок і почуттів цілого людства. Увесь, або майже весь рух нашого духовного світу пов'язаний нині з книжкою... Бо жодному джерелу енергії не вдалося ще створити такого світла, яке випромінює інколи маленький томик, і ніколи електричний струм не матиме такої сили, яку має електрика, закладена в друкованому слові... Хіба не за допомогою книжок техніка вдосконалюється і поширюється? Усюди, не тільки в нашому особистому житті, книжка є альфою й омегою всякого знання, початком початків усякої науки. І що тісніше ти пов'язаний із книжкою, то глибше відкривається тобі життя, бо завдяки її дивовижній допомозі твій власний погляд зливається з внутрішнім поглядом незліченної кількості людей, і, люблячи її, ти споглядаєш і проникаєш у світ у сто крат повніше і глибше».

Неоціненне значення книжки для розвитку театру, музики, образотворчого мистецтва. З давніх-давен постановки драматичних творів сприяли залученню людей до літературних художніх цінностей у всьому світі. Сюжети видатних художніх творів втілювалися в спектаклях, операх і балетах. Численні ліричні твори поетів світу надихали композиторів на створення музичних шедеврів. Із розвитком радіо, кіно, телебачення, інтернету значення художньої літератури стало всеосяжним, оскільки екранізації, аудіозаписи літературних творів проникають сьогодні в найвіддаленіші куточки нашої планети. Усе нові й нові покоління музикантів, художників, театральних і кінодіячів надихаються прикладами «величезної людської правди», відображеної на сторінках книжок, що ніколи не старіють.

Сама книжка в наш час стала справжнім витвором мистецтва. Зверніть увагу на сучасні дитячі, подарункові та інші видання. Завдяки застосуванню новітніх технологій у видавничій справі книжка відповідає нашим насущним духо-

² Микола Періх (1874–1947) – російський художник, письменник, ініціатор руху на захист пам'яток культури.

вним і естетичним потребам. Сьогодні часто ми чуємо нарікання людей на те, що для читання в нашому стрімкому мінливому світі залишається все менше часу. Із цим важко не погодитися. Але й сьогодні навіть у транспорті можна побачити чимало громадян, схилених над читанням звичайної або електронної книжки. Це ще раз переконує в тому, що гарна книжка завжди залишається невід'ємною частиною нашого життя, нашим вірним супутником.

«Книжка дорожча мені за престол», – лаконічно проголосив великий Шекспір. Він мав рацію: престоли рухнули та відійшли в небуття разом із тими, хто сидів на них. Книжки Шекспіра залишилися. Справжні книжки ніколи не старіють. Їм даровано вічну молодість й оновлення в часі.

Запитання і завдання для бесіди за матеріалом презентації і лекції вчителя:

- У чому, на вашу думку, сербський письменник Іво Андрич бачить відповідальність автора перед своїми читачами?
- Якого читача в майбутньому хотів бачити американський письменник другої половини ХХ століття Джон Чівер? Що з його висловлювання ви вважаєте особливо значущим?
- Яку важливу думку про письменників і читачів стверджує французький письменник Андре Моруа?
- Життя переконує, що справжні книжки ніколи не вмирають. Ці книжки завжди мають широке коло нових читачів. Які твори зарубіжних письменників ви вибираєте для читання? Розкажіть про своїх улюблених авторів та їхні книжки.
- Яке місце серед культурних цінностей належить літературі?
- Чи поділяєте ви думку австрійського письменника Стефана Цвейга про силу художнього слова? Наведіть приклади прочитаних книжок, які справили на вас незабутнє враження.
- Назвіть твори зарубіжних та українських письменників, перекладені на мови різних народів і відомі в усьому світі. Які з них ви читали? Чим вони особливо запам'яталися вам?
- Розкажіть про свої улюблені екранізації відомих літературних творів. Чим вони вам запам'яталися?
- Поясніть, чому у вислові Миколи Реріха слова «Культура», «Краса», «Книжка» написано з великої літери?

Літературний процес (матеріал для розповіді вчителя).

Поняття «літературний процес» виникло порівняно недавно, у 20–30 роки ХХ століття, і

стало широко вживаним. Літературний процес розглядає питання розвитку літератури як у певну епоху, так і впродовж усієї історії будь-якої нації, країни, світу.

Спочатку в оглядах літератури критики брали до уваги переважно видатні зразки, шедеври, витвори геніїв, але з часом (у другій половині ХІХ століття) дослідники почали враховувати й оцінювати твори, створені як знаменитими авторами, так і менш відомими.

Літературний процес у світовому масштабі невіддільний від суспільно-історичного процесу, тобто від тих змін, які відбувалися в різний час у житті і суспільстві різних країн і народів (у давнину, середньовіччя, новий і новітній час). Часто (зокрема в останні століття) можна побачити прямий зв'язок літературної творчості різних народів із суспільно-політичним життям (наприклад, тема Другої світової війни в українській і європейських літературах). Однак основа літератури будь-якого часу – це розгляд загальнолюдських моральних та філософських проблем – справедливості, любові, добра, краси. Про це дуже яскраво сказав відомий польський письменник ХХ століття Ян Парандовський: «Людська совість завжди мала в письменниках гідних виразників. Навколо певних ідеалів, таких, як свобода і справедливість, згрупований чудовий ансамбль літературних творів – гордість і предмет багатівікового поклоніння. Починаючи з «Гіади», де стільки співчутливих гекзаметрів³ присвячено сумній людській долі, де безсмертним блиском сяє нічна бесіда Ахілла з Пріамом; саме співчуттям позначені високі сторінки європейської літератури, і таким же життєдайним джерелом б'є це почуття в усіх літературах Сходу».

Важливі складники літературного процесу – вивчення міжнародних літературних зв'язків, визначення подібностей і відмінностей у творчості письменників різних народів. Національні літератури, що мають багато спільних рис (загальнолюдські ідеали, теми, проблеми, ідеї тощо), і водночас самотні, не схожі одна на одну, складають неоціненне багатство світової культури. Завдяки літературним взаємозв'язкам і, зокрема, перекладам художньої літератури, мільйони читачів усього світу мають можливість ознайомитися з чудовими творами письменників різних країн. «Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою, збагачує душу цілої нації, будуючи золотий міст зрозуміння... між нами і далекими людьми, давніми поколіннями», – стверджував Іван Франко. Відгук у серцях читачів світу знаходили і знаходять твори українських письменників, які захоплю-

³ Гекзаметр – віршований розмір античної поезії; тут: вірш, поетичний рядок.

ють іскрометним сміхом Івана Котляревського, глибоким патріотизмом Тараса Шевченка, національним романтизмом Миколи Гоголя та Лесі Українки.

Літературний процес відображає зв'язки художньої літератури з іншими видами мистецтв – живописом, музикою, скульптурою, театром, кіно. Як відомо, давньогрецькі поети не читали свої вірші, а співали їх, акомпануючи собі на лірі і кіфарі – знаменитих попередниках сучасної арфи. В історію літератури увійшли імена відомих художників і композиторів, що ілюстрували літературні твори різних часів і народів, створювали музику до них. І нині зв'язок літератури з іншими видами мистецтв залишається нерозривним: художники створюють ілюстрації до класичних і сучасних літературних творів, малюють декорації для театру; композитори пишуть музику до театральних постановок, теле- і кінофільмів, які є екранізацією відомих книжок. Що ж об'єднує різних митців – будь то письменник, художник чи музикант? Із цього приводу відомий англійський письменник Джон Голсуорсі (1867–1933) сказав: «На питання, заради чого ми віддаємося мистецтву, є тільки одна відповідь: заради більшого блага і величчї людини».

Запитання і завдання для бесіди:

1. Що таке літературний процес? Із чим він безпосередньо пов'язаний?
2. Що є головним у літературі будь-якого часу?
3. Назвіть інші важливі сторони літературного процесу.
4. Відомо, яку роль свого часу відіграли російські діячі культури – письменники і художники – у визволенні обдарованого молодого українського поета і художника Тараса Шевченка з кріпацтва. Розкажіть, що ви знаєте про цю подію з біографії Шевченка. Яке значення, на вашу думку, вона мала для подальшого розвитку української та російської літератур?

Роди художньої літератури (епос, лірика, драма) (матеріал для розповіді вчителя).

Із давніх часів відомі способи, або роди літературного зображення: епічний, ліричний і драматичний. У творах, що належать до епічного роду, розповідається про події та людей (героїв). Епічна розповідь ведеться від імені автора-розповідача, який виступає посередником між зображуваним у творі й читачами (слухачами). Відомості про його долю, стосунки з персонажами зазвичай відсутні. Про свої думки і переживання автор епічного твору замовчує чи говорить мало. Водночас розпо-

відач може стати конкретною особою, тобто оповідачем. Наприклад, від імені оповідача ведеться розповідь у відомому вам оповіданні Е. По «Золотий жук». Вдумливий читач не лише засвоює сюжет епічного твору, але й розуміє ставлення автора до зображуваного, помічаючи його засудження або співчуття, заперечення або ствердження.

Епічні твори – це казка, билина, байка, балада, оповідання, поема, повість, роман.

У творах, що належать до ліричного роду, автор основну увагу приділяє зображенню власних почуттів, настроїв, роздумів, викликаних навколишнім світом.

До ліричних творів зараховують вірш, пісню, хайку та ін. Знайомлячись у цьому навчальному році з античною і середньовічною літературою, з видатними поетами Сходу і Китаю, ви дізнаєтеся й про інші ліричні літературні жанри – оду, елегію, сонет, рубаї тощо.

Ліричні твори відрізняються не лише за жанрами, а й за темами. З попередніх класів ви добре знайомі з пейзажною, любовною, громадянською, філософською лірикою. Особливості індивідуального, глибоко особистого сприйняття кожним поетом навколишнього світу і визначають його звернення до тієї чи іншої теми в своєму ліричному творі.

Є твори, у яких автор (або оповідач), розповідаючи про певні події або людей, передає свої власні думки і почуття. Такі твори називаються ліро-епічними. До них зараховують, наприклад, балади. Із цим жанром ви вже ознайомилися в 7 класі.

У творах, що належать до драматичного роду, мова автора відсутня, крім зауважень для акторів (ремарок). Характери героїв у драматичному творі не описуються, а проявляються безпосередньо в дії, у вчинках, висловлюваннях. У п'єсах важливі монолог і діалог – мова героїв, за допомогою якої розгортається драматична дія. Події, відтворені на сцені, сприймаються нами як такі, що відбуваються у цей час, тобто зараз. Тому ми так захоплюємося постановкою драматичного твору на сцені.

До основних драматичних творів належать трагедія, драма, комедія.

Запитання і завдання:

1. Поясніть значення поняття «роди художньої літератури».
2. Назвіть характерні ознаки епічних, ліричних і драматичних творів. Наведіть приклади прочитаних вами творів, що належать до кожного з літературних родів.
3. Які особливості епічних, ліричних і драматичних творів роблять їх привабливими для читачів і хвилюють їх?